

Між зникненням і СЗЧ:

як помилковий статус позбавляє військових
і їхні родини прав і гідності



Автори звіту:

Ірина Яковець
Олена Белячкова

Редактори:

Ірина Савків
Станіслав Мірошніченко

Верстка:

Леся Спіріна

Аналітику підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Матеріал представляє позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» — одна з найбільших благодійних фондаций в Україні, яка з 1990 року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 350 мільйонів доларів США.

Сайт:

www.irf.ua



Facebook:

[www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)



Зміст

Резюме	4
1. Практика надання зниклим безвісти військовослужбовцям статусу СЗЧ ...	5
2. Закриття безпідставно відкритих проваджень ДБР.....	10
3. Судова практика	11
4. Узагальнення проблем	12
Висновки	14
Рекомендації	15

Резюме

З початку повномасштабної російської агресії в Україні почастішали випадки, коли військовослужбовців, які зникли безвісти або потрапили в полон, обліковують як таких, що самовільно залишили військову частину (СЗЧ).

Така практика породжує серйозні правові, соціальні та моральні наслідки:

- родини цих військових позбавляються належних державних виплат і гарантій;
- ускладнюється пошук зниклих та встановлення істини щодо їхньої долі;
- полонені та загиблі фактично криміналізуються, що дискредитує військових і державу в цілому;
- спотворюється офіційна статистика втрат, що може бути використано ворожою пропагандою.

Аналіз звернень до Медійної ініціативи за права людини, судової практики та даних Офісу Генерального прокурора (59 606 проваджень за ст. 407 КК України з січня 2022 по вересень 2024 року, з яких лише 4 698 скеровано до суду, а 2 592 закрито) свідчить про системність проблеми. Навіть після закриття Державним бюро розслідувань кримінальних проваджень статус СЗЧ автоматично не скасовується, що створює правовий вакуум і блокує доступ родин до соціальних гарантій.

Метою дослідження є виявлення ключових проблем у кваліфікації випадків СЗЧ та зникнення безвісти, аналіз причин і наслідків помилкових рішень, а також формування рекомендацій щодо законодавчих і організаційних змін.

Обмеження дослідження пов'язані з відсутністю повного доступу до офіційних даних, зокрема щодо кількості військовослужбовців, внесених до категорій СЗЧ або зниклих безвісти. Ці дані МІПЛ запитувала у відповідних державних структурах, але так і не отримала.

Практика надання зниклим безвісти військовослужбовцям статусу СЗЧ

Ситуація №1

Йдеться про військовослужбовця, який під час бойових дій потрапив у полон і цей факт офіційно підтверджений державою-агресором через Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Попри це, військова частина виключила його зі списків особового складу, зазначивши підставою "самовільне залишення частини".

Дружина військовослужбовця повідомила, що її чоловік прибув до ТЦК та СП, після чого у складі групи виконував завдання з оборони в Харківській області. Під час бою підрозділ зазнав значних втрат, частина особового складу, зокрема з її чоловіком, відступила в район Ізюма, де він втратив зв'язок із командуванням. Після окупації міста, залишившись без зв'язку та наказів, армієць вирішив повернутися до місця проживання. Згодом місцевий колаборант передав чоловіка окупаційним військам, після чого його утримували у кількох місцях на тимчасово окупованій території та етапували до м. Галич в Росії.

Попри наявність підтвердження полону від МКЧХ, у дружини військовослужбовця не було жодних процесуальних документів від ДБР, які б свідчили про кримінальне провадження проти її чоловіка щодо СЗЧ. Водночас зняти цей статус наразі можна лише через суд і виключно за умови повернення з полону, коли військовий надасть детальні пояснення про обставини потрапляння в полон.

У випадку саме цього військовослужбовця ситуація ускладнилась тим, що він у полоні загинув: як стверджує Росія, під час авіагроці 24 січня 2024 року, коли в Белгородській області впав літак Іл-76 із військовополоненими українцями на борту. Коли рештки чоловіка повернули в Україну, їх ідентифікували за ДНК, а в серпні цього року загиблого поховали на Харківщині.

Показово, що статус СЗЧ з нього можуть зняти лише після надання документів про смерть та ідентифікації решток. Тобто це відбудеться не з підстав реабілітації (визнання факту полону), а виключно у зв'язку зі смертю.

Висновок

Цей випадок демонструє системну проблему: навіть за наявності міжнародного підтвердження факту полону військовослужбовець може залишатися у статусі СЗЧ аж до моменту повернення або смерті. Це позбавляє родину права на соціальні гарантії та створює додаткові бар'єри для захисту честі й гідності військовослужбовця.

Ситуація №2

23 травня 2022 року в районі міста Бахмут Донецької області під час виконання бойових завдань зник безвісти військовослужбовець 2001 року народження. Відтоді його місце перебування невідоме, родина не має із ним зв'язку.

За фактом зникнення поліція відкрила кримінальне провадження. Військовослужбовець отримав статус зниклого безвісти за особливих обставин, його дані внесли до відповідного реєстру.

Попри це, військова частина вважає його таким, що самовільно залишив частину, посилаючись на наказ командира за результатами службового розслідування. У зв'язку з цим, із 11 липня 2022 року йому призупинили військову службу та виключили зі списків особового складу.

Однак Державне бюро розслідувань, розглянувши матеріали кримінального провадження за ч. 4 ст. 408 КК України (дезертирство), ухвалило постанову про його закриття. Причина — відсутність складу кримінального правопорушення. Під час досудового розслідування ДБР встановило, що військовослужбовець брав участь у заходах із відсічі збройної агресії РФ у Луганській та Донецькій областях і зник під час бойових дій. Встановлені обставини підтверджують, що немає підстав вважати його дезертиром. Відтак військова частина мала б скасувати попередні рішення, поновити зниклого військовослужбовця в обліку та забезпечити реалізацію передбачених законом прав і гарантій для нього та його рідних.

Проте військова частина відмовляється це робити, аргументуючи тим, що *“достовірної інформації про зникнення безвісти”* командури не надходило. Як наслідок, частина не оформляє і не надсилає сповіщення про зникнення до ТЦК та СП.

Через це мати зниклого військовослужбовця фактично позбавлена права на отримання грошового забезпечення відповідно до закону *“Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”* та постанови КМУ від 30.11.2016 року *“Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти”*.

Висновок

Цей випадок демонструє системну проблему: навіть за наявності міжнародного підтвердження факту полону військовослужбовець може залишатися у статусі СЗЧ аж до моменту повернення або смерті. Це позбавляє родину права на соціальні гарантії та створює додаткові бар'єри для захисту честі й гідності військовослужбовця.

Тенденції, що впливають із кейсів

Аналіз наведених ситуацій дозволяє виокремити кілька системних проблем, характерних для практики кваліфікації військовослужбовців як таких, що самовільно залишили частину, замість належного визнання їх зниклими безвісти за особливих обставин:

1. Формальне застосування статусу СЗЧ без урахування реальних обставин

Навіть за наявності підтверджених даних про полон (через МКЧХ) або кримінальних проваджень щодо зникнення безвісти, військові частини часто зберігають за військовослужбовцем статус СЗЧ. Це свідчить про домінування внутрішньої логіки військового обліку над фактичними доказами.

2. Відсутність координації між різними органами влади

У кейсах простежується розрив між рішеннями слідчих органів (ДБР, поліція), які визнають відсутність складу злочину або підтверджують факт зникнення безвісти, та позицією військових частин, що продовжують наполягати на "самовільному залишенні". Це створює правову невизначеність.

3. Позбавлення сімей соціальних гарантій

Родини військовослужбовців у таких випадках залишаються без виплат та правового захисту. У першому кейсі дружина не мала документів для підтвердження статусу, у другому мати була позбавлена грошового забезпечення через небажання частини змінити статус на зниклого безвісти та надіслати сповіщення про зникнення безвісти її сина до ТЦК та СП.

4. Бюрократична пастка для сімей

Зміна статусу можлива лише після повернення військовослужбовця з полону або підтвердження його смерті. Таким чином, родини змушені чекати на розвиток подій, на які вони не впливають, втрачаючи при цьому соціальний захист.

5. Відсутність підстав реабілітації для зміни статусу

Навіть після загибелі військовослужбовця статус СЗЧ знімається лише у зв'язку зі смертю, а не за визнанням факту полону чи зникнення безвісти. Це створює ризик постфактум криміналізації пам'яті про загиблого.



Висновок

Обидва кейси ілюструють ключову тенденцію системного збереження статусу СЗЧ за військовослужбовцями навіть тоді, коли є докази полону або зникнення безвісти. Така практика не лише суперечить національному законодавству, а й призводить до вторинної травми родин, які залишаються без підтримки держави.

2.

Закриття безпідставно відкритих проваджень ДБР

У випадках, коли військова частина вносить військовослужбовця до обліку як СЗЧ, матеріали щодо нього передаються до Державного бюро розслідувань. Однак у низці таких проваджень слідчі ДБР не знаходять доказів самовільного залишення служби та закривають справи через відсутність складу злочину.

За даними Офісу Генерального прокурора, з січня 2022 року до вересня 2024 року було **відкрито 59 606 кримінальних проваджень** за ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини). Водночас лише **4 698 із них скеровано до суду, а 2 592 провадження закрито**¹. Така статистика свідчить про значну кількість випадків, коли підозри у СЗЧ не підтверджуються, а військові продовжують обліковуватися за цим статусом.

Проблема полягає в тому, що закриття провадження не призводить до автоматичної зміни статусу військовослужбовця у військовій частині. Таким чином, навіть після того, як ДБР встановлює відсутність ознак кримінального правопорушення, у внутрішньому обліку частини особа продовжує фігурувати як СЗЧ. Це створює правовий вакуум: з одного боку, кримінальної відповідальності немає, а з другого не запускається процедура визнання зниклим безвісти за особливих обставин.

Провідну роль у таких випадках могло б відігравати Національне інформаційне бюро (НІБ), яке акумулює офіційні дані про військовополонених і зниклих безвісти. Однак наразі законодавство не зобов'язує військові частини або органи досудового розслідування звіряти наявну у них інформацію з даними НІБ. Це призводить до парадоксів, коли людина вже внесена в облік НІБ як полонена або зникла безвісти, але в документах військової частини залишається як така, що самовільно залишила частину.

У результаті родини опиняються в ситуації правової колізії, коли отримують різні офіційні відповіді від різних державних органів і які суперечать одна одній. Це не лише позбавляє їх доступу до соціальних гарантій, а й створює додаткову недовіру до державних інституцій.

¹https://24tv.ua/dezertirstvo-szch-vidkrito-90-tisyach-sprav-pochatku-viyni_n2665377?utm_source=chatgpt.com

3.

Судова практика

Судова практика у справах за ст. 407 КК України, в яких фігурують військовослужбовці, оголошені зниклими безвісти, є неоднорідною та вказує на відсутність єдиного і швидкого алгоритму дій.

Фіксуються випадки, коли командування військової частини визнало військовослужбовця зниклим безвісти, однак суд продовжує розглядати провадження щодо нього за ст. 407 КК України. Це створює ситуацію подвійного статусу: особа офіційно обліковується як зникла безвісти і одночасно проходить у кримінальній справі як така, що самовільно залишила службу.

Ще одна поширена практика полягає в тому, що навіть коли військовослужбовець, обвинувачений у СЗЧ, добровільно повертається на місце служби у визначений законом термін, а згодом зникає безвісти під час бойових дій, кримінальне провадження не закривають. Натомість суд ухвалює рішення про його зупинення². Такий підхід є типовим майже для всіх виявлених рішень судів^{3,4}.

Таким чином, замість врегулювання правового статусу військовослужбовця та його родини, судова практика де-факто консервує невизначеність: справа залишається "відкритою", а сім'я позбавлена чіткої правової основи для отримання соціальних гарантій.

Відкрито:

59 606

кримінальних
проваджень

Скеровано до суду:

4 698

кримінальних
проваджень

Закрито:

2 592

кримінальних
проваджень

2. Ухвала Острозького суду Рівненської області від 20.02.2025р.

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/125286720>

3. Постанова Новоодеського районного суду Миколаївської області від 13 березня 2025 року

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/125807831>

4. Ухвала Костопільського районного суду Рівненської області від 09 жовтня 2024 року

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122214567>

4.

Узагальнення проблем

Відсутність належної координації та обміну інформацією між державними інституціями

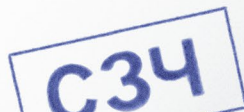
Під час розгляду справ за ст. 407 КК України суди, прокуратура та слідчі підрозділи не мають обов'язкової процедури автоматичної перевірки даних у Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Внаслідок цього виникають парадоксальні ситуації, коли військовослужбовець одночасно перебуває у статусі СЗЧ і зниклого безвісти.

Відсутність централізованого електронного обміну між державними інституціями щодо військовополонених, зниклих безвісти, підтверджених чи спростованих випадків СЗЧ та дезертирства ускладнює виправлення помилок. Це затягує процеси на роки, збільшує кількість "завислих" справ у судах та створює додатковий психологічний тиск на родини.

Недосконалість механізмів звірки та верифікації даних

У багатьох випадках ініціатива щодо перевірки інформації виходить не від держави, а від родин військовослужбовців. Саме вони змушені самостійно шукати підтвердження полону чи зникнення та передавати документи до відповідних органів.

Формалізованого і швидкого механізму регулярної обов'язкової звірки цих даних між військовими частинами та компетентними структурами не існує. Це призводить до затягування зміни статусу та подальшого накопичення суперечливих відомостей у державних реєстрах.



Відсутність дієвого механізму оскарження статусу СЗЧ членами родини

Члени сімей військовослужбовців не мають законодавчо визначеного інструменту, аби самостійно ініціювати зміну статусу з СЗЧ на зниклого безвісти. Єдиний варіант — звернутися до суду, але й цей шлях можливий здебільшого лише за участі самого військовослужбовця, що нереально, якщо він перебуває в полоні, на окупованій території чи загинув.

У виняткових випадках зміна статусу відбувається, коли ДБР у межах проваджень підтверджує відсутність факту СЗЧ або дезертирства й вказує на зникнення безвісти.

Через це родини змушені витрачати значні ресурси на юридичну боротьбу за відновлення прав, паралельно стикаючись із емоційним тиском через тавро СЗЧ чи дезертира. Така практика не лише травмує родини, а й спотворює офіційну статистику втрат, створюючи ризики її використання у ворожій пропаганді для дискредитації українських військових.



Висновки

Помилкове чи поспішне визнання військовослужбовців такими, що самовільно залишили частину, коли насправді вони зникли безвісти або перебувають у полоні, має серйозні наслідки.

- Воно глибоко травмує родини та позбавляє їх належних гарантій.
- Воно дискредитує державу та підриває довіру до військових і правових інституцій.
- Воно спотворює офіційну статистику втрат і створює простір для маніпуляцій з боку ворога.

Практика, коли зниклих безвісти вносять до категорії СЗЧ, а згодом закривають кримінальні провадження без перегляду статусу, є помилковою і руйнівною. Вона фактично криміналізує пам'ять про військових, які виконували свій обов'язок, і позбавляє їхніх рідних базових прав.

Необхідно запровадити як організаційні, так і законодавчі зміни, які забезпечать автоматичне зняття статусу СЗЧ після закриття провадження ДБР за відсутності складу злочину та створять зрозумілий, прозорий і справедливий механізм захисту прав родин.

Рекомендації

1. Право родин на оскарження статусу

Надати родинам право ініціювати перегляд статусу СЗЧ (через скаргу чи клопотання), а не лише покладатися на самого військовослужбовця, що є неможливим у випадках полону чи загибелі.

2.Відповідальність командування

Посилити відповідальність командирів за безпідставне надання військовослужбовцям статусу СЗЧ. Для цього внести зміни до дисциплінарних статутів та відомчих інструкцій.

3. Алгоритм дій військової частини

Розробити і закріпити процедуру, за якою військова частина зобов'язана ініціювати закриття провадження у випадках, коли підтверджено факт зникнення безвісти або полон. Це має супроводжуватися спрощенням судового розгляду таких клопотань.

4. Автоматична звірка з НІБ

На нормативному рівні закріпити обов'язковість перевірки інформації в Національному інформаційному бюро перед внесенням військовослужбовця в облік як СЗЧ.

- Створити єдину інтегровану електронну систему, в якій дані НІБ автоматично звірятимуться з військовими обліками та кримінальними провадженнями.
- Встановити чіткі строки такої звірки (наприклад, не пізніше 48 годин з моменту втрати зв'язку з військовослужбовцем).
- Визначити відповідальних осіб у військовій частині за виконання цих процедур.

Медійна ініціатива за права людини (МІПЛ) — українська громадська організація, яка поєднує журналістику і правозахист для викриття воєнних злочинів Росії в Україні та реагування на порушення прав людини, пов'язані з російською агресією. МІПЛ займається розслідуванням воєнних злочинів, катувань, насильницьких зникнень, порушень прав цивільних і військових в умовах війни. Організація також документує інші порушення прав людини, моніторить судові процеси, пов'язані з війною, готує аналітику, рекомендації і займається національною та міжнародною адвокацією для досягнення справедливості і забезпечення прав і свобод людини.



mip.org.ua



Media Initiative
for Human Rights



[@mihr_ua](https://twitter.com/mihr_ua)



mip.org.ua



[mihr-ua](https://www.linkedin.com/company/mihr-ua)



МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших благодійних фондаций в Україні, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 350 мільйонів доларів США.



www.irf.ua



[www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)